

Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları:
HÜMÂ, ANKA VE SİMURG

*H. Dilek BATİSLAM**

ÖZET

Divan şiirinin kaynakları arasında mitoloji önemli bir yere sahiptir. Ancak divan şiiri-mitoloji ilişkisi konusundaki çalışmalar sınırlıdır. Divan şiirinde kullanılan mitolojik öğelerin neler olduğu ve bu öğelerin divan şiirindeki yerini belirleyen çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalar divan şiirinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Yazımızda divan şiiri-mitoloji ilişkisiyle ilgili olarak divan şiirinde sözü edilen üç mitolojik kuş üzerinde duracağız. Divan şiirinin mitolojik kuşları Hümâ, Anka ve Simurg'un divan şiirinde hangi özellikleriyle, ne sıklıkta ve nasıl ele alındıkları taranan değişik yüzyıllara ait on beş divandan seçilen örnek beyitler aracılığıyla verilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler

Hümâ, Anka, Simurg, Divan şiiri, mitoloji, kuşlar.

Divan şiirinin mitolojik kuşlarından üçünü ve bunların divan şiirindeki kullanım özelliklerini ve sıklığını incelemeye yönelik bu çalışmada, çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak Hümâ, Anka ve Simurg'u kısaca tanıttıktan sonra taradığımız Şeyhî, Ahmet Paşa, Necâtî, Cem Sultan, Mesîhî, Usûlî, Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Nefî, Nedim, Nâilî, Nâbî, Şeyh Gâlip divanlarından seçtiğimiz örnek beyitler aracılığıyla divan şiirinde Hümâ, Anka ve Simurg'un hangi özellikleriyle, nasıl ele alındığını tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca bu kuşlarla ilgili çeşitli tamlama ve ifadelerin kullanım sıklığını vereceğiz.

Divan şiiri, beslendiği kaynaklar açısından zengin bir şiirdir. Gelenek, günlük hayat, din, masal, destan, efsane ve menkıbeler, mitoloji vb. divan şiirinin kaynakları ve kullandığı malzemeler arasında yer almaktadır. Divan şiirinin tam olarak değerlendirilebilmesi için divan şiirinin beslendiği kaynaklar, yararlandığı malzemeler tespit edilerek incelenmesi

* Yard. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

gerekir. Divan şiiri mazmun, motif, imaj ve sembollerin sıklıkla kullanıldığı bir şiirdir. Şairin yeteneğinin, geleneğe ait bilgi ve kültür birikiminin ürünüdür. Şair için, yetenek kadar geleneği bilmek ve belirli bir kültürel donanıma sahip olmak da önemlidir.

Evreni, evren karşısında insanı anlama ve açıklama ihtiyacından doğan, bilinç ve bilinçaltının ürünü olan mitolojiyle edebiyat ve sanat eserleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Edebiyat eserlerinde yazar ve şairlerin hayal gücünü besleyen, olağanüstü olayları anlatan, zengin içerikli mitolojik öğeler roman, hikâye vb. edebî türler, özellikle de şiir için vazgeçilmez malzemelerdendir.¹ Mitolojik unsurlar hem dünya edebiyatında hem de bizim edebiyatımızda çeşitli türdeki edebiyat ve sanat eserlerinde en çok yararlanılan öğeler arasındadır. Bu gerçek bilinmekle birlikte Türk mitolojisiyle ya da mitolojinin edebiyatımızdaki yeriyle ilgili çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir.²

Divan şiirini araştıranlar divan şiirinin kaynakları arasında mitolojinin de bulunduğu konusunda fikir birliği içindedirler. Ancak bu mitolojinin nereden, ne kadar ve nasıl alındığı konusundaki görüşler bazı yönlerden çeşitlilik gösterir. Bu görüşlere göre Divan şiiri mitolojik öğelerini daha çok Fars kültürünün yarı tarihî ve İslâmlaşmış mitolojisiyle Şehnâme'den, Arap kültürü ve mitolojisinden almıştır.³ Çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak şiir-mitoloji ilişkisi divan şiiri açısından değerlendirildiğinde; divan şiirinin dünyası içinde mitolojinin önemli bir yer tuttuğu, divan şiirindeki mitolojinin Arap, İran ve İslâm mitolojisinin bir karışımı olduğu görüşünün ön plâna çıktığı görülmektedir. Ancak, ağırlığın İran mitolojisi yönünde olduğuna da dikkat çekilmektedir.

Çoğunun kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte divan şiirinde sözü edilen kişi, hayvan, mekân, zaman, bitki, nesne vb. pek çok varlığın mitolojik arka plânı bulunmaktadır. Hümâ, Anka ve Simurg da diğer mitolojik öğeler gibi bizi masal dünyasına götüren, zengin inanç, efsane ve anlatımlarla karşımıza çıkan mitolojik, efsanevî kuşlardır. Ayrıca Hümâ, Anka ve Simurg'la ilgili benzetmeler, mazmun ve motifler divan şairlerinin hemen hepsinin kullandığı ortak şiir malzemelerindendir. Bu incelememizle Hümâ, Anka ve Simurg'dan yola çıkarak divan şiiri-mitoloji ilişkisi ile ilgili çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.

¹ Erdoğan Alkan, "Şiir ve Mitoloji", *Varlık*, sayı 1015, İstanbul: Nisan 1992, s. 17-20.

² Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar* (Şahıslar Mitolojisi), Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 69-106.

³ Tökel, *a.g.e.*, s. 90-91; Konur Ertop, "Bizim İçin Mitologya", *Varlık*, sayı 1015, İstanbul: Nisan 1992, s. 21-22.

H ü m â

Farsça olan Hümâ kelimesi devlet kuşu, saadet ve kutluluk anlamlarına gelir. Arapçası “Bulah”dır. Bazı Türk lehçelerinde Kumay, Umay şeklinde kullanılan Hümâ, Farsçada Hümâ ve Hümây, Anadolu Türkçesinde ise Hümâ ya da Humâ biçiminde kullanılır.⁴

Devlet kuşu, cennet kuşu, talih kuşu adlarıyla bilinen Hümâ'nın özellikleri, yaşadığı yer ve Hümâ ile ilgili inançlar çeşitlilik göstermektedir. Bazı ortak özellikleri dolayısıyla Anka, Simurg, Garuda, Kaknus ve Phoenix gibi diğer efsanevî kuşlarla karıştırılan Hümâ'nın sürekli karlarla örtülü bir ülkede, Çin Cezayiri'nde, Hint Okyanusu adalarında, Kaf Dağı'nda, Hindistan'da, Deşt-i Kıpçak'ta, Bahr-ı Muhitde, Hıta-Hoten bölgesinde yaşadığı yolunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır.⁵

Hümâ'ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyün kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması Hümâ'nın gölgesi ilgili inançlardan kaynaklanır.⁶ Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, Hümâ kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiştir.⁷ Hümâ kuşunun uçarken üzerinden geçtiği ya da gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına inanılmasının nedeni de budur. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle, insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması Hümâ'nın zenginlik ve mutluluk getirici olması inancıyla ilgilidir. Bu inanç ve deyimler Hümâ ile ilgili inançların günümüzdeki uzantılarıdır.⁸ Hümâ ile ilgili inançlar arasında, Hümâyı bilerek öldüren kişinin kırk gün içinde öleceği inancı da birçok kaynakta zikredilen yaygın bir inançtır. Hümâ'nın canlısının asla yakalanamayacağına inanılır.⁹ Hümâ'nın eski

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1986, s. 465; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz), TDV. Yay., Ankara 1992; Cemal Kurnaz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* “Hümâ” mad., TDV. Yay., İstanbul 1998, XVIII, 478.

⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ankara 1989, I-II, 238; Cl. Huart, *İslâm Ansiklopedisi*, “Hümâ” mad. C. , MEB. Bas. İstanbul 1988, V/1, 627; Orhan Hançerlioğlu, *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1984, s. 171.

⁶ Huart, a.g.m., s. 627-628.

⁷ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yay., İstanbul 1994, s. 157-158; Hançerlioğlu, a.g.e., s. 171.

⁸ Hançerlioğlu, a.g.e., s. 171; Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler, ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitap Evi, İstanbul 1984, s. 184.

⁹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Hümâ, Hümây” mad., Dergâh Yay., İstanbul 1981, V, 284-285; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Remzi Kitap Evi, İstanbul 1987, II, 266.

Türk inancındaki Tanrı Umay'la olan benzerliği ve Çepni boyunun sembolünün Hümâ kuşu olduğu da kaynaklarda belirtilir.¹⁰

Edebiyatımızda Hümâ'dan ve diğer kimi kuşlardan söz eden çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunlar arasında İran ve Türk edebiyatlarındaki klâsik mesnevî konularından biri olan Hümâ vü Hümâyün mesnevîleri başta gelir¹¹. Ortadoğu İslâm edebiyatlarında sık karşılaşılan kuşlar arasındaki konuşmalara dayalı alegorik eserlerin hemen hepsinde Hümâ ile ilgili bölümler bulunmaktadır. XII. yüzyılda Gazâlî'nin yazdığı *Risaletü't-tayr* adlı eser başta olmak üzere, bu eserden yararlanılarak büyük İran şair ve mutasavvıfı Feridüddin Attar'ın yazdığı *Mantıku't-tayr*'da ve Attar'ın eserine nazire olarak Ali Şîr Nevâyî'nin yazdığı *Lisanü't-tayr*'da sembolik kuşlar arasında Hümâ'nın adı sık sık geçmektedir¹².

Divan şiirinde mitolojik kuşlar içinde özellikleri nedeniyle en çok sözü edilen Hümâ'dır. Hümâ ve onun çeşitli özellikleriyle ilgili benzetmelerin sık kullanıldığı beyitlere aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Sâye-i zülfün Hümâsın salma ağyâr üstüne
Bir siyeh-rûdur anuñ bahtın hümâyûn eyleme

(Ahmet Paşa D., G. 276, b. 2, s. 251)¹³

“Zülfünün gölgesinin Hümâ'sını ağyâr üstüne salma. Bir kara yüzlüdür onun bahtını hümâyûn etme; hükümdar, taht sahibi yapma” diyen şair, sevgilinin zülfünün, Hümâ gölgesi gibi olan gölgesini rakibin, ağyârın üstüne salmasını; böylece kara yüzlü ağyârın bahtının açılmasını ve rakibin, sevgilinin gönül ülkesinin sultanı olmasını istemez. Sevgilinin zülfünün gölgesini Hümâ'ya benzetir. Hümâ'ya benzeyen bu gölge rakibin üzerine düştüğünde onun bahtı açılacaktır. Şair bu beyitte Hümâ'nın gölgesi üstüne düşen kişinin şanslı, talihli olacağı inancına telmih yapar. Sevgilinin saçının gölgesini Hümâ gölgesi gibi şans getirici olarak görür.

¹⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yay., İstanbul 1999, s. 39-46; Halil Ersoylu, “Türk Dünyası'nın Folklor ve Etnografyasında Süs Unsuru Olarak Kullanılan Bazı Kuşlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim 1980; II/8, 83-93; Halil Ersoylu, “Türk Dünyası'nın Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan 1981, XI/11, 76-125; Abdulkadir İnan, “Umay İlahesi Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK. Bas., Ankara 1987, s. 397-399.

¹¹ Pala, *a.g.e.*, s. 238.

¹² L. Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, KB. HAGEM Yay., Ankara 1993, s. 17.

¹³ Örneklerin alındığı divan baskıları metnin sonunda verilmiştir. Beyit ve sayfa numaraları bu baskılara aittir. Beyit örneklerinin imlâsında örneklerin alındığı baskıların imlâsı esas alınmıştır.

Amacı sevgilinin zülfünün güzelliğini, etkileyciliğini övmektir. Ayrıca aynı kökten türemiş ve aralarında anlam ilgisi bulunan Hümâ ve hümâyûn kelimelerinin bir arada kullanılması; sâye, zülf, siyeh, baht kelimeleriyle sağlanan renk ve anlam ilgisine yönelik çağrışımlar beyti zenginleştirmektedir.

Gördüler zâg-ı rakîbe o Hümâ oldu şikâr

Ehl-i diller dediler düşmedi hayfâ yerine

(Hayâlî D., G. 513, b. 6, s. 268)

“Gönül ehli olanlar o Hümâ gibi olan sevgilinin rakip kargasına av olduğunu görünce, eyvah yerine düşmedi dediler” beytinde de sevgilinin, kargaya benzeyen rakibin avı olmasından duyulan üzüntü dile getirilir. Sevgili, Hümâ'ya; rakip, kargaya benzetilir.

Görenler ol Hümâ'nun 'izz ü nâzın

Havâya saldı gönül şâhbâzın

(Mesîhî D., G. 171, b. 1, s. 227)

“O Hümâ'nın yüceliğini ve nazını görenler gönül doğanını havaya saldı” diyen şair, sevgiliyi Hümâ'ya benzetir. Sevgili, Hümâ gibi nazla yüksekten uçan bir kuştur. Âşık ise onu avlamak için gönül doğanını havaya salmıştır. Beyitte sevgilinin yüksekten uçması ve zor ele geçirilmesi gibi özellikleri nedeniyle Hümâ'ya benzetildiği görülmektedir.

Hümâ-yı perçemün dâ'im gönül saydına kasd eyler

Ne lâzım anı sayd itmek olupdur çün şikâr-ı zülf

(Cem Sultan D., G. 166, b. 5, s. 136)

“Perçeminin Hümâ'sı daima gönül avlamak ister, onu avlamaya ne gerek vardır. Çünkü o zülfün avı olmuştur” diyen şair, sevgilinin perçemini Hümâ'ya benzetir ve daima âşığın gönlünü avlamak peşinde olduğunu söyler. Ancak âşığın, sevgilinin gönlünü avlamak için çaba göstermesine gerek yoktur. Çünkü âşığın gönlü zaten sevgilinin zülfüne av olmuştur.

Olmasa Nefî n'ola dil-beste zülf-i dilbere

Tab'-ı şûhu dâma düşmez bir Hümâ'dır n'eylesin

(Nefî D., G. 91, b. 6, s. 325)

“Nefî dilberin zülfüne âşık olmasa ne olur? Onun şuh yaradılışı tuzâğa düşmeyen bir Hümâ'dır, ne yapsın?” diyen şair, sevgilinin şuh yaradılışıyla Hümâ gibi tuzâğa düşmez, ulaşılmaz olduğunu dile getirir.

Hümâ'nın avlanamama özelliğine telmih yaparak sevgilinin ele geçmeyeceğini anlatır.

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i Hümâ imiş
İklîm-i hüsne anuñ içün pâdişâ imiş

(Bâkî D., G. 218, b. 1, s. 234)

“Siyah zülfü Hümâ kanadının gölgesiymiş. Güzellik ülkesine onun için padişahmış” denilerek sevgilinin siyah zülfü Hümâ kanadının gölgesine benzetilir. Sevgilinin, güzellik ülkesinin padişahı olması da bu sebebe bağlanır. Beyitte Hümâ'nın gölgesinin üstüne düştüğü kişinin padişah olması inancına telmih yapılır.

Perçemin zülfün Hümâ-veş sâye saldı üstüme
Pâdişâh-ı âlem oldum çün gedâ oldum sana

(Muhibbî D., G. 38, b. 2, s. 52)

“Saçının perçemi Hümâ kuşu gibi üstüme gölge saldı. Sana kul olduğum için âlemin padişahı oldum” diyen şair, sevgilinin perçeminin Hümâ gibi üzerine gölge saldığı için padişah olduğunu söyler. Aynı zamanda sevgilinin de kuludur. Yukarıdaki beyitle benzer özellikler taşıyan bu beyitte de Hümâ gölgesinin uğur getirme özelliği üzerinde durulmuştur. Sevgilinin zülfünün gölgesi övülmüştür.

Tezerv-i hoş-hırâmım sînem olsun cilvegâhın gel
Hümâveş sâye salsın başıma zülf-i siyâhın gel

(Nedim D., G. 77, b.1, s.314)

“Hoş salınan sülünüm! Cilve edeceğin yer sinem olsun, gel. Siyah zülfün Hümâ gibi başıma gölge salsın, gel” diyen Nedim sevgilisinin siyah zülfünün Hümâ gibi başına gölge olmasını ister. Hümâ'nın gölgesi kimin başına düşerse onun şansının açılacağı inancına telmih yapar. Sevgilinin saçının gölgesinin de kendisine Hümâ gibi şans getirici olduğunu vurgular.

Gölgelikde edemezsin derd-mendinle karâr
Sen hümâsın dâ'imâ işin senin pervâz olur

(Necâtî Beg D., G. 201, b. 5, s. 241)

“Dertlinle gölgelikde duramazsın. Sen Hümâsın; senin işin daima uçmak olur” beytinde sevgili, Hümâ gibidir, daima uçar. Hiçbir yere konmaz, kendisinin yüzünden derde düşen âşığa ilgi göstermez. Âşık sev-

giliye sitem eder. Sevgilinin kısa bir süre görünüp sonra kaybolmasını Hümâ'nın hiçbir yerde durmayıp sürekli yer değiştirmesine benzetir.

Sayd olurken perçem-i tâvûsuna şehbâz-ı cân

Ol Hümâyı ben meges ya'ni şikâr etsem gerek

(Şeyhî D., G. 96, b. 5, s. 192)

“Can doğanı tavus perçemine av olurken ben, yani sinek o hümâyı avlasam gerek” beytinde de âşık kendisini sineğe, sevgiliyi de Hümâ'ya benzetmiştir. Hümâ gibi zor ele geçen sevgiliyi avlamaya çalışmasının imkânsızlığını anlatmıştır.

Seg-i kûyuñ Mesîhî'nüñ etin yiyelden ey âfet

Hümâ-yı mürğ göz dikmişdür anuñ üstühânına

(Mesîhî D., G. 216, b. 5, s. 256)

“Ey âfet! Bulunduğun yerin köpekleri Mesîhî'nin etini yediğinden beri Hümâ kuşu onun kemiğine göz dikmiştir” diyerek şair, rakibi kendisinin etini yiyen köpeğe benzetmiş, Hümâ'nın da kemiklerini yemek istediğini söyleyerek, Hümâ'nın kemikle beslenmesine telmih yapmıştır. Beyitte aslında Hümâ ile dolaylı olarak anlatılmak istenen sevgilidir. Köpek olan rakip âşığın etini yemiş, Hümâ olan sevgili de onun kemiklerine göz dikmiştir. Rakiple sevgili iş birliği yaparak âşığa eziyet etmektedir.

Nice ayrılısın Necâtî 'aşk-ı dil-berden kim ol

Bir Hümâdur k'âşiyânı ol hevâ üstündedür

(Necâtî Beg D., G. 121, b. 7, s. 205)

“Necâtî sevgilinin aşkıdan nasıl ayrılısın ki? O, yuvası havada olan bir Hümâ'dır” beytinde Hümâ'nın yuvasının havada olma özelliğine telmih yapılır.

Hâl-i Hümâ-nümâsına zülfü kafeslenir

Kim mürğ-i ma'nâ hâne-i mısra'da beslenir

(Şeyh Galip D., G. 100, b.1, s.306)

“Hümâ gösteren benine zülfü kafes olur. Mana kuşu ki mısra evinde beslenir” beytinde âşık taneyi gören kuş misali sevgilinin tuzağına düşer. Sevgilinin beni Hümâ'ya benzetilir. Zülfü de ben üzerindeki kafes gibidir. Ben tane, zülûf tuzaktır. Sevgilinin Hümâ gibi olan beni zülûf kafesinin kurduğu tuzakla âşığı avlar. İkinci dizede de anlam kuşa benzetilmiş ve mısra evinde beslendiği söylenmiştir.

Bâkî suhanda saña bu gün hem-cenâh yok
Tab‘-ı bülendün evc-i belâgat Hümâsıdır

(Bâkî D., G. 80, b. 5, s. 150)

Bâkî, “Bu gün söz söylemede seninle aynı kanatlara sahip olan yok. Yüce yaratılışın güzel söz söyleme doruğunun Hümâ’sıdır” diyerek kendini söz söyleme konusundaki ustalığı ve yaratılışının yüceliği bakımından belâgat doruklarında uçan Hümâ’ya benzetir. Hümâ’nın yüksekten uçma ve ulaşılmazlık özelliklerini kendini övmek için kullanır. Fahriye yaparken Hümâ’nın özelliklerinden yararlanır.

Usûlî dâr-ı dünyâdan güzer kıl
Hümâsın alçağa konma hazer kıl

(Usûlî D., K. 2, b. 31, s. 40)

“Usûlî! Dünya evinden vaz geç, sen Hümâ’sın; alçağa konmaktan çekin” beytinde şair kendini Hümâ’ya benzetir ve Hümâ gibi yüksekten uçmakla övünür. Alçağa konmaktan çekinmeyi tavsiye ederken Hümâ’nın özelliklerini tefahür vesilesi yapar. Hümâ gibi yüksekten uçan büyük bir şair olduğunu vurgulamak ister.

Cîfe-i dünyâya çok meyl etmedim kerkes kimi
Bir Hümâ-tab‘ım gıdâ besdir bana bir üstühân

(Fuzûlî D., K. 31, b. 3, s. 101)

“Akbaba gibi dünya leşine çok meyletmedim, bir Hümâ yaratılışlıyım. Gıda olarak bana bir kemik yeterlidir” diyen şair, kendini yaratılışının yüceliği, üstün özellikleri bakımından Hümâ’ya benzetir. Hümâ’nın yaratılış bakımından diğer kuşlardan üstün olduğu gibi kendisinin de farklı olduğuna dikkat çeker. Dünyayı bir leşe benzetir ve dünya nimetleri peşinde koşanların leş yiyen akbabalar gibi olduğunu vurgular. Dünya malına meyletmediğini söyler. Hümâ ile akbabayı, beslenme biçimleri bakımından, karşılaştırır. Hümâ’nın kemikle beslenmesine telmih yapar.

O vekîl-i bihîn ki dergehinün
Köhne cârûbıdır cenâh-ı Hümâ

(Nâbî D., C. 1, Tarih 82, b. 43, s. 278)

“O seçkin vekil ki Hümâ kanadı dergâhının eski süpürgesidir” beytinde de Hümâ kanadının vekilin dergâhının eski süpürgesi olduğu söylenir. Şair, bu beyitte mübalağa yapar. Hümâ’dan övgü amacıyla yararlanır.

Hümâ ile ilgili en ilginç benzetmelerden biri Nâbî'nin aşağıdaki beytinde yer almaktadır:

Elif ki encümen-i harfde ser-âmeddür

Per-i Hümâ-yı sa'âdet serindeki meddür

(Nâbî D., C.1, K.28, b.1, s.161)

“Elif ki harfler topluluğunun başta gelenidir. Mutluluk Hümâsı'nın kanadı başındaki meddir” diyerek şair, elif harfi üzerindeki med işaretini Hümâ kanadına benzetir. Saadet Hümâsı'nın kanadı nitelemesiyle Hümâ'nın mutluluk getirici olma özelliğini hatırlatır. Şair (âşık) elif harfi, bu harfin üzerindeki med işareti de Hümâ kanadı gibi mutluluk getiren sevgilidir.

Yukarıdaki örnek beyitlerde de görüldüğü gibi mitolojik kökenli bir kuş olan Hümâ'nın en önemli özelliği devlet kuşu, talih kuşu olmasıdır. Bu nedenle daha çok mutluluk, şans ve güç sembolü olarak kullanılmıştır. Şairler mutluluğu, şans, ulaşılması zor hedefleri, idealleri ifade etmek için Hümâ ile ilgili benzetmelerden yararlanmışlardır. Divan şiirinde de sıralanan özellikleriyle sıkça söz konusu edilmiştir. Hümâ, havada çok yüksekte uçması, elde edilemeyişi, tuzağa düşmemesi, gölgesinin insanlara şans getirmesi, kemikle beslenmesi, diğer kuşlardan üstün olması gibi özellikleri ve bunlarla ilgili inançlar, efsaneler, rivayetler dolayısıyla divan şairinin şiirinde zengin bir hayal ve benzetme dünyası içinde karşımıza çıkar. Özellikle divan şairi övgülerinde yer verdiği kişileri sevgili, padişah ya da veziri, fahriye yaptığı durumlarda da kendisini Hümâ'ya benzetir. Şair kendisini överken şairlik yeteneğinin çeşitli özelliklerini ulaşılmazlık, olağanüstülük bakımından Hümâ'ya benzetir. Şairin hayali Hümâ avlayan şahin olur. Şair için kimi zaman mana da Hümâ'dır. Bazen de şair şiir Hümâsını avlamaya çalışır. Kendisinin ya da övgüsünü yaptığı diğer kişilerin Hümâ gibi olağanüstü özelliklere sahip olduğunu söyler. Padişahı överken şair, padişahın Hümâ gölgesi gibi insanlara şans, uğur ve mutluluk getirici olduğunu anlatır. Hümâ'nın kanadı padişahın eşliğinin süpürge olur. Sevgili, Hümâ'ya benzetildiği zaman hangi âşığına iltifat etse onun başına devlet kuşu konmuş ve o kimsenin şans, açılmış olur. Sevgilinin güzelliği Hümâ gibi ulaşılması zor bir güzelliştir. Sevgili, âşığa gölgesi düşmeyen Hümâ'dır. Sevgilinin zülfü ulaşılmazlık açısından; zülfünün gölgesi ise uğur getirici olması açısından Hümâ'ya benzetilir. Sevgili, Hümâ olduğu zaman âşık için avlanması çok zordur. Çünkü Hümâ gibi yüksekten uçmaktadır.

Divan şiirinde Hümâ'nın bazı özelliklerini vermek amacıyla taradığımız Şeyhî, Ahmet Paşa, Necâtî, Cem Sultan, Mesîhî, Usûlî, Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Muhibbî, Nefî, Nedim, Nâilî, Nâbî ve Şeyh Gâlip divanlarında kullanılan Hümâ ve Hümâ ile ilgili tamlamalar ve kullanım sıklıkları şunlardır: *Hümâ*: (Muhibbî: 19; Nâbî: 14; Nefî: 11; Şeyh Galip: 9; Mesîhî ve Bâkî: 8; Usûlî: 7; Ahmet Paşa ve Hayâlî: 5; Necâtî: 4; Nâilî: 3; Nedim ve Şeyhî: 1); *Hümâ-sâye*: (Hayâlî: 4; Nefî ve Nedim: 2; Nâilî ve Bâkî: 1); *Bâl-i Hümâ*: (Şeyh Galip: 4; Nâbî: 2; Nefî: 1); *Hümâ-yı devlet*: (Nâbî: 3; Necâtî, Mesîhî, Bâkî ve Nedim: 1); *Hümâ-himmet*: (Necâtî: 2; Usûlî: 1); *Hümâ-pervâz*: (Muhibbî: 3; Nefî ve Bâkî: 1); *Hümâ-veş*: (Nâilî: 2; Nedim: 1); *Hümâ-yı himmet*: (Şeyh Galip ve Fuzûlî: 2; Necâtî: 1); *Hümâ-yı evc-i sa'âdet*: (Nâbî ve Bâkî: 1); *Hümâ-yı kuds*: (Ahmet Paşa ve Cem Sultan :1); *Hümâ-yı lâ-mekân*: (Nâilî: 3; Şeyh Galip: 1); *Per-i Hümâ*: (Nâbî ve Nedim: 3; Cem Sultan: 2; Ahmet Paşa ve Nefî: 1); *Hümâ-yı şeref*: (Ahmet Paşa ve Şeyhî: 1); *Mânend-i Hümâ*: (Nâbî ve Nedim: 1); *Mürg-i Hümâ*: (Mesîhî: 2; Şeyh Galip: 1); *Sâye-i per-i Hümâ*: (Bâkî: 2; Nâbî ve Nefî: 1); *Zull-ı Hümâ*: (Cem Sultan: 3; Mesîhî ve Fuzûlî: 2; Ahmet Paşa, Necâtî, Bâkî ve Şeyh Galip: 1); *Şeh-per-i Hümâ*: (Nâilî ve Ahmet Paşa: 1); *Âh-ı Hümâ-yı kanâ'at*: (Nâbî: 1); *Bâl-i Hümâ-yı evc-i istiğnâ*: (Şeyh Galip: 1); *Bâl-i Hümâ-yı peride*: (Nedim: 1); *Bâl-i Hümâ-yı saltanat*: (Nefî: 1); *Bâz-ı Hümâ*: (Hayâlî: 1); *Cenâh-ı Hümâ*: (Nâbî: 1); *Cihân-bân-ı Hümâ-sâye*: (Nefî: 1); *Cihân-bân-ı Hümâ-zıll*: (Nefî: 1); *Çeleng-i per-i Hümâ*: (Şeyh Galip: 1); *Çeşm-i Hümâ*: (Şeyh Galip: 1); *Devlet Hümâ'sı*: (Muhibbî: 2; Ahmet Paşa: 1); *Fer-i Hümâ-yı evc-i sa'âdet-mesîr*: (Bâkî: 1); *Gam-ı sayd-ı Hümâ-yı nazm*: (Şeyh Galip: 1); *Hâl-i Hümâ-nümâ*: (Şeyh Galip: 1); *Ham-ı zülf-i Hümâ-pervâz*: (Bâkî: 1); *Hem-sâye-i bâl-i Hümâ*: (Nedim: 1); *Hüdâvend-i Hümâ-himmet*: (Nefî: 1); *Hümâ-pesendi-i ikbâl*: (Nâilî: 1); *Hümâ-şeref*: (Hayâlî: 1); *Hümâ-şikâri-i zülf*: (Nâilî: 1); *Hümâ-tab'*: (Fuzûlî: 1); *Hümâ-tal'at*: (Hayâlî: 2; Muhibbi: 1); *Hümâ-yı 'arş-ı kadem*: (Şeyhî: 1); *Hümâ-yı âşîyan-zâd-ı sa'âdet*: (Nâbî: 1); *Hümâ-yı baht*: (Nedim: 1); *Hümâ-yı bâz-ı himmet*: (Muhibbi: 1); *Hümâ-yı bî-pervâ*: (Nâbî: 1); *Hümâ-yı bülend-âşîyan*: (Nâbî: 1); *Hümâ-yı çetr-i Hümâyûn*: (Ahmet Paşa: 1); *Hümâ-yı dil*: (Nâilî: 1); *Hümâ-yı evc-i ferağ*: (Nâbî: 1); *Hümâ-yı evc-i himmet*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı evc-i hüner*: (Fuzûlî: 1); *Hümâ-yı evc-i istiğnâ*: (Bâkî: 1); *Hümâ-yı evc-i 'izzet*: (Hayâlî: 1); *Hümâ-yı ferruh-fâl*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı gül-per*: (Nâbî: 1); *Hümâ-yı hüner*: (Nâbî: 1); *Hümâ-yı hüsn*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı lâ-mekân-ter*: (Nâilî: 2); *Hümâ-yı maksad*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı medh*: (Nedim: 1); *Hümâ-yı merâm*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı mihr*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı nâz*: (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı nûr-bâl*: (Hayâlî: 1); *Hümâ-yı nusret*: (Necâtî: 1); *Hümâ-*

yı perçem: (Cem Sultan: 1); *Hümâ-yı ruh:* (Usûlî: 1); *Hümâ-yı saltanat:* (Necâtî: 1); *Hümâ-yı sühan:* (Mesîhî: 1); *Hümâ-yı tâb':* (Şeyh Galip: 1); *Hümâ-yı vasl:* (Cem Sultan: 1; Muhibbî: 1); *Hümâ-veş:* (Muhibbî: 1) *Hümâ-yı zafer:* (Necâtî: 1); *Hümâ-yı zülf-i yâr:* (Ahmet Paşa: 1); *Hüner-mend-i Hümâ-sâye:* (Nefî: 1); *Kâm-ı Hümâ:* (Nâilî: 1); *Kasd-ı Hümâ-yı dil:* (Nâilî: 1); *Lâne-i tâ'ir-i Hümâ-yı himem:* (Şeyh Galip: 1); *Ma'na Hümâ'sı:* (Bâkî :1); *Magz-ı can-perver-i Hümâ-yı dilim:* (Nâilî: 1); *Nâm-ı Hümâyûn-ı Hümâ:* (Nâbî: 1); *Niyâz-ı sâye-i bâl-i Hümâ:* (Nâbî: 1); *Per-i Hümâ-yı ney:* (Şeyh Galip: 1); *Per-i Hümâ-yı saltanat:* (Bâkî: 1); *Sayd-ı Hümâ:* (Şeyh Galip: 1); *Sayd-ı Hümâ-yı 'akl:* (Nâilî: 1); *Sayd-ı Hümâ-yı ma'rifet:* (Nâbî: 1); *Sâye-i Hümâ:* (Muhibbî: 1) *Sâye-i bâl-i Hümâ:* (Şeyh Galip: 1); *Sâye-i mürğ-i Hümâ:* (Şeyh Galip: 1); *Sâye-perverd-i Hümâ-yı evcâh-ı râz:* (Nâilî: 1); *Şahin-i Hümâ:* (Nefî: 1); *Zât-ı Hümâ-pervâz:* (Nedim: 1); *Zill-ı Hümâ-yı devlet:* (Nâilî: 1); *Zill-ı Hümâ-yı re'fet:* (Nedim: 1); *Zill-ı Hümâ-yı saltanat:* (Nefî: 1); *Zill-ı şeh-per-i Hümâ:* (Şeyh Galip: 1); *Zill-ı şeh-per-i Hümâ-yı evc-i isti'lâ:* (Nâilî: 1).

Sıraladığımız bu terkiplerle seçtiğimiz örneklerde bulunan kelime ve terkiplerin çoğu dikkat edilirse daha çok Hümâ'nın yüksekte uçması, ulaşılmazlığı, ele geçmemesi, şans getirici olması, gölgesi vb. olağanüstü kimi özellikleriyle ilgili inançları yansıtır niteliktedir. Öte yandan Hümâ, Anka ve Simurg'la kıyaslandığında divan şiirinde daha sık karşımıza çıkmakta, özellikle XVI. yüzyıldan başlamak üzere giderek şiirlerdeki kullanım sıklığında da artış görülmektedir.

A n k a

Anka kelimesi İbranice anak kelimesinden türemiştir. Anak, isim olarak gerdanlık, uzun boyunlu dev anlamlarına, fiil olarak ise gerdanlık takmak, boğmak, boğazı sıkamak anlamlarına gelir¹⁴. Anka; uzun boyunlu, ismi olup cismi olmayan büyük bir kuştur. Simurg, Zümrüdüanka adlarıyla da bilinir. Cennet kuşuna benzer yeşil bir kuş olduğu için bu ad verilmiştir.¹⁵ Bu adların dışında Anka, Semender, Devlet Kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hümâ adlarıyla da bilinir.¹⁶ Bulunduğu yerdeki kuşları avlayarak batıya doğru uçtuğundan Anka-yı muğrib de denir.¹⁷ İslâm tasavvuf ve

¹⁴ V. F. Büchner, *İslâm Ansiklopedisi*, "Anka" mad., MEB. Bas., İstanbul 1940, I, 437.

¹⁵ Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* "Anka" mad., Cem Yayınevi, İstanbul 1987, I, 112.

¹⁶ Hançerlioğlu, a.g.e., s. 758-759.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 49-50.

edebiyatlarında Anka'ya verilen, bazı kaynaklarda “yutucu, yok edici” şeklinde de yorumlanan muğrib “gurub eden, uzaklaşan, gözden kaybolan” sıfatı bu efsanevi kuşun gözle görülmeyişiyle ilgilidir. Çok yüksekten uçtuğu yolundaki inanç da bundan kaynaklanmaktadır. Bu özellikleriyle Anka'nın dünyanın en iri, en yüksekten uçan ve havada en fazla kalabilen (200 gün) kuşu “albatros” arasında bir benzerlik aramak mümkündür. Anka Hint mitolojisindeki Garuda gibi “kuşlar padişahı”dır. Bazı efsanelerde de yine onun gibi Kaf dağından başka denizin ortasında ulu bir ağacın tepesinde de oturur.¹⁸

Yüzü insan yüzüne benzer, boynu uzun, tüyleri renk renktir. Kendisinde her hayvandan bir alâmet bulunduğu ya da vücudunda otuz kuşun renk ve alâmeti olduğu, bu nedenle İranlıların Anka'ya Sirenk, Simurg dedikleri söylenir.¹⁹ Kırmızı ve altın renkli, uzun tüylü, güzel sesli ve erkektir.²⁰ Bir rivayete göre dişidir. Tanrı sonra buna bir erkek yaratmıştır. Musa peygamber zamanında meydana gelen bu kuş, çoğalıp Necid ve Hicaz taraflarına yayılmıştır.²¹ Mısırlıların efsane olarak anlattıklarına göre Anka, kartal büyüklüğünde bir hayvan olup boynunun tüyleri altın gibi sarı ve kuyruğu beyaz ile karışık pembe renkli ve güzel gözlüdür. Gözle görülmeyecek kadar yüksekte uçan ve Kaf dağının tepesinde yatan Anka'nın ölümü ve doğumuyla ilgili çeşitli rivayetler vardır.²²

İran destanlarında Simurg adıyla anılan Anka, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde Zâl'i yetiştiren ve oğlu Rüstem'e yardım eden kuş olarak bilinir. Ayrıca İran mitolojisinde Anka, Rüstem'in cerrahı, babası Zâl'in dadısı olarak da anlatılır.²³

İslâm mitolojisinde ise, Anka kuşların padişahı olarak anılır. Hz. Musa zamanında yaratılmış, Hicaz'a gitmiş, Hz. Süleyman'ın meclisinde bulunmuştur. Kısas-ı Enbiya'nın Hz. Süleyman'la ilgili bölümünde de “Anka Kuşunun Öyküsü” adlı bir öykü yer almakta olup bu öyküde Anka

¹⁸ Sargon Erdem, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “Anka” mad., TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 199.

¹⁹ Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1987, s. 904; Onay, *a.g.e.*, s. 40; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 43; Uludağ, *a.g.e.*, s. 49-50.

²⁰ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 758-759.

²¹ Ömer Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı* (Haz. Halil Çeltik), KB. Yay., Ankara 1998, s. 165-166.

²² Harîrî, *Makâmât*, (Çev. Sabri Selsevil), MEB. Bas., İstanbul 1986, s. 602-603.

²³ İskender Pala, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “Anka” mad., TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 201; Özkırımlı, *a.g.m.*, s. 112.

ile Hz. Süleyman arasında geçen olaylar anlatılmaktadır. Ayrıca rivayetlere göre Anka Hz. Zülkarneyn ile Kaf dağında görüşmüştür. Hz. Muhammet'ten önce bir peygamberin bedduasıyla yok olmuştur.²⁴

Arapça'da Anka, Farsça'da Simurg adı verilen; Türkçe'de ise, bu iki isimle ya da bu iki ismin birleşmesinden meydana gelen Zümrüdüanka (Simurg u Anka) adıyla anılan, İslâm tasavvuf ve sanatında da önemli yer tutan efsanevî kuş, benzer nitelikteki başka kuşlarla karıştırılmıştır. Ön Asya efsanelerinde Anka pek çok kaynakta birlikte ele alındığı Batıdaki eski Mısır kökenli Phoenix ve İslâmî çevrelerdeki Hümâ devlet kuşundan tamamen, Hint mitolojisindeki çift başlı kartaldan ise kısmen farklı özelliklere sahip tasvir edilir. Boynunun çok uzun olduğuna ve boynunda beyaz tüylerden bir halka taşıdığına inanılan Anka ile Anadolu Selçuklu sanatında bazı çift başlı kartal tasvirlerinin boynunda bir halka bulunması nedeniyle bu iki efsanevî kuşun birleştirildiği ve çift başlı kartalın Anka sayıldığı söylenir. Araplar arasında Anka hikâyesi semender ile karıştırılmış, semender de bazen kuş olarak tasvir edilmiştir.²⁵

Çeşitli efsanelere göre Anka, insanlar gibi düşünür ve konuşur. Çok geniş bilgi ve hünerlere sahiptir, kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyi eder. Kaf dağına aşabilmek ve göğe yükselebilmek için Anka'ya binmek gerekir. Nitekim Zülkarneyn de Anka'yla göğe çıkıp yıldızlara ulaşmıştır. Çeşitli dinsel, büyüsel etkileri olduğuna inanılan Anka ile ilgili inançlar, kaynağını eski Mısır inançlarından almakla birlikte, Çin'den İran mitolojisine ve Müslümanlıktan Hristiyanlığa kadar geniş bir inanç alanına yayılmıştır. Hristiyanlar Phoenix adını verdikleri bu kuş mitinin yorumunu yaparak onu öldükten sonra yeniden dirilmenin simgesi yaparlar. Çinliler ise Anka'yı raks ve müziğin mucidi olarak kabul ederler. Yahudi inançlarına göre ise Anka, çocukları kapıp boğduğu için peygamber Hz. Musa'nın bedduasıyla yok edilmiş ve soyu kurutulmuştur. O günden beri yeryüzünde görünmez. Bir efsaneye göre beş yüz yıl yaşar. Dünyada her dönemde yalnız bir tane Anka kuşu olduğuna inanılır.²⁶

Anka'nın ünlü Arap masallarından Bin Bir Gece Masalları'nda da sözü edilmiş, Anka ortaçağ Arap ve Fars bilim kitaplarına da girmiştir.

²⁴ Orhan Duru, *Kısâs-ı Enbiyâ*, YKY., İstanbul 1997, s. 61-65.

²⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Anka" mad., Dergâh Yay., İstanbul 1977, IV, 139-140; Erdem, a.g.m., s. 199.

²⁶ Uraz, a.g.e., s.158-159; Hançerlioğlu, a.g.e., s. 758-759.

Yüzyıllarca yaşadığına ve hep yüksekte uçtuğuna inanılan Anka, divan şiirinin dışında halk hikâyelerinde, halk edebiyatının çeşitli ürünlerinde ve çağdaş edebiyatımızın değişik edebî türlerinde de çeşitli özellikleriyle karşımıza çıkar. Halk hikâyelerinde ve masallarda da önemli bir yer tutan Anka, masallarda daha çok Kaf dağı ile birlikte anılır. Masal ve hikâye kahramanlarına yardım eder, onları kimi zaman zor durumlardan kurtarır, kanatlarında çok uzun seyahatlere ya da uzak diyarlara götüren yardımcı kuş rolünü oynar. Bazı masallarda da Anka, Keloğlan'ın koruyucusudur.²⁷

Tasavvufta da Anka değişik anlamlarda kullanılmış, efsanevî özelliklerinden yararlanılarak bazı tasavvufî görüşlerin anlatılmasında sembol görevi üstlenmiştir.²⁸ İlk sufilerde rastlanmayan Anka adı Ruzbihân-ı Bakli gibi şair ve âşık mutasavvıflarca teşbih ve temsil unsuru olarak kullanılmıştır. Anka kavramının tasavvufa iyice yerleşmesinde Attar'ın *Mantıku't-tayr* adlı eserinde bu kuşu ayrıntılı bir şekilde ele alması etkili olmuştur.²⁹ Dünya edebiyatında ve bizim edebiyatımızda özellikle didaktik, ahlakî hikâyelerde hayvan motifleri sıklıkla kullanılır. Fikir ve düşüncelerin hayvanların ağzından aktarılmasının sağladığı kimi yararlar bu yolun tercih edilmesinde rol oynamıştır.³⁰ Özellikle dinî-tasavvufî içerikli eserlerde anlatımın daha açık ve anlaşılır olmasını sağlamak için kuş motifinden yararlanılmıştır. Bazı felsefî manaları anlatmak, soyut kavramları somutlaştırmak için çeşitli kuş isimlerini sembol olarak kullanan İbnü'l-Arabî'den sonra efsanevî bir kuş olan Anka'nın özellikleri çeşitli tasavvufî manaların sembolü olarak kullanılmıştır.³¹

Anka ile ilgili çeşitli benzetmeleri örneklerle gösterebilmek için taramışığımız divanlardan seçtiğimiz beyitleri şöyle sıralayabiliriz:

Öyle yaksın beni kim âteş-i reng-â-rengin

Mürg-i 'Ankâ çıka hâkister-i hâşâkimden

(Şeyh Galip D., G. 239, b. 7, s. 384)

“Rengârenk ateşin beni öyle yaksın ki, süprüntülerimin külünden Anka kuşu çıksın” diyen şair Anka'nın küllerinden yeniden ortaya çıkması

²⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1989, I-II, 36-37; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Anka” mad., s. 139-140.

²⁸ Süleyman Uludağ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, “Anka” mad., TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 200.

²⁹ Hançerlioğlu, a.g.e., s. 758-759.

³⁰ Saadettin Eğri, “Klasik Türk Edebiyatında Hayvan Motifleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, X, 741.

³¹ Uludağ, a.g.m., s. 201.

inancına telmih yapmıştır. Ayrıca, bu beyitte şair, sevgilinin ateşiyle yanarak küllerinden Anka gibi tekrar ortaya çıkma isteğini dile getirir.

Gir gönül Kâfına ‘Ankâ-yı hakâyık kıl şikâr

Ey Usûlî dâm-ı tezvîr ü riyâdır kâl u kıl

(Usûlî D., G. 74, b. 9, s. 170)

“Gönül Kafına gir, hakikatlerin Anka’sını avla. Ey Usûlî! Dedikodu, iki yüzlülük ve yalan dolan tuzağıdır” diyen şâir, gönül Kafa, gönüldeki hakikatleri ise avlanması gereken Anka’ya benzetir. Anka’nın Kaf’ta yaşadığını hatırlatır.

Gönlümün şehbâzı ‘ulvîlerde itmişken karâr

Bir ‘aceb lu‘b ile sayd itdi anı ‘Ankâ-yı ‘ışk

(Muhibbî D., G. 1439, b. 4, s. 443)

“Gönlümün doğanı yücelerde dolaşırken acayip bir oyunla aşk Anka’sı onu avladı” beytinde şair, gönül doğanının aşk Anka’sı tarafından avlandığını söyler.

Etmezem gülzâr seyrin bülbül-i şeydâ gibi

Meskenim Kâf-ı kanâ‘at olalı ‘Ankâ gibi

(Hayâlî D., G. 605, b. 1, s. 299)

“Anka gibi kanaat Kaf’ı meskenim olduğundan beri çılgın bülbül gibi gül bahçesinde dolaşmam” beytinde âşık kanaat Kaf’ında olduğu için çılgın âşıklar gibi gül bahçesinde gezmez. Anka’nın Kaf dağında yaşamasına telmih yapılır.

Ne ra‘na rahş olur elhak ol ejderhâ-yı ‘Ankâ-per

Ki eyler cilvesi şermende tavûs-ı hırâmânı

(Nefî D. K. 12, b. 28, s. 82)

“Doğrusu o Anka kanatlı ejderha ne güzel at olur ki cilvesi salınan tavusu utandırır” diyen Nefî padişahın atını övdüğü rahşiyesinde atı Anka kanatlı ejderhaya benzetir. Onun yürüyüşünün, edayla salınışının tavus kuşlarını bile kıskandırdığını söyler. Atın hızını, çabukluğunu ve ulaşılmazlığını da Anka ile kıyaslar.

Nice benzer sana tarz-ı pâdişâhân-ı selef

Bir midir pervâz-ı ‘Ankâyile pervâz-ı cerâd

(Nefî D., K. 26, b. 29, s. 128)

“Önceki padişahların tarzı sana nasıl benzer? Anka'nın uçmasıyla çekirgenin uçuşması bir midir?” diyen Nefî padişahın övgüsünü yaparken Anka'dan yararlanır. Padişahı öncekilerle karşılaştırdığında bunun çekirgeyle Anka'nın karşılaştırmasını yapmak gibi olduğunu söyler. Padişahın Anka gibi olağanüstü özelliklere sahip olduğunu belirtir. Anka'nın uçmakla ilgili özelliklerine de telmih yapar.

Tâ Cihân-âbâda vardı İsfahan mülkün geçüp
Rûmdan pervâz eden şî'r-i terim 'Ankâ gibi

(Nedim D., K. 18, b. 37, s. 72)

“Rum'dan uçan taze şiirim Anka gibi İsfahan ülkesini geçip ta Cihân-âbad şehrine kadar ulaştı” diyen Nedim taze, yeni ve güzel şiirinin Anka gibi uçup pek çok yere ulaştığını söyler. Fahriye yaparken şiirinin güzelliğini, her yere ulaştığını anlatmak için Anka'dan yararlanır. Anka'nın uçarak bir çok yere kolayca ulaşabilme özelliğiyle şiirinin her yere ulaşabilme özelliği arasında benzerlik ilişkisi kurar. Şöhretinin bir çok yere ulaştığını belirtir.

Gönül ki kâkülüne sîneden hücum eyler
Ol âşiyâne-i 'Ankâ bu şîr-pîşesidir

(Nâilî D., G. 110, b. 4, s. 203)

“Gönül, kâkülüne sineden hücum eder. O Anka yuvasıdır, bu aslan gibi ona hücum eder” diyen şair, kâkülü Anka yuvasına, gönlü de şîr-pîşeye (işî aslan gibi hücum etmek olan) benzetir. Gönül, sevgilinin Anka yuvasına benzeyen kâkülüne aslan gibi hücum ederek onu elde etmek ister.

Açdugınca şeh-per-i zerrînini 'Ankâ-yı mihr
Zâg-ı şeb kıldukça anuñ heybetinden intikâl

(Mesîhî D., K. 13, b. 31, s. 58)

“Güneş Anka'sı, altından yapılmış uzun kanatlarını açtıkça, onun heybetinden gece kargası yer değiştirir (korkup kaçır)” diyen şair, güneşi Anka'ya, geceyi ise siyah rengi dolayısıyla kargaya benzetir.

Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak genel bir değerlendirme yapıldığında divan şiirinde Hümâ kadar sık olmamakla birlikte Anka ile ilgili inanç, efsane ve rivayetlere de yer verildiği görülür. Anka ile birlikte en çok Anka'nın yaşadığı yer olduğu söylenen Kaf dağının sözü edilir. Ayrıca Simurg, Sireng adlarıyla da anılan Anka'nın renkli tüyleri, yere konması, görünmezliği, kanadı, mekânının tam olarak bilinmeyişi, ünü, külle-

rinden yeniden ortaya çıkması, yuvası, avlanamaması, lâ-mekân mülkünde ya da Kafta uçuşması vb. özellikleri telmih yoluyla teşbih ve mecazlara konu olur. Bazen de cennet kuşu olması ve yeşil rengi üzerinde durulur.

Şairler kendileriyle ilgili benzetmelerde de Anka'dan yararlanır. Bu durumda şair kendini mana Anka'sı olarak nitelendirir ya da manayı Anka'ya benzetir. Ayrıca cömertlik Anka'sı, aşk Anka'sı, gönül Anka'sı gibi birleştirmeleri de kullanır. Hümâ kanadı gibi kimi örneklerde Anka kanadından da süpürge yapıldığı görülür.

Şehnâme'de anlatılan Zaloğlu Rüstem'i Anka'nın beslediğine dair rivayet nedeniyle Rüstem'le birlikte anılır. Kimi zaman sevgili Anka gibi adı bilinip görünmeyen bir varlık olarak tasvir edilir. Âşık sevgilisini Anka'ya benzettiği zaman ondan yakınlık ve yardım beklediğini dile getirir. Anka olma özelliğini eğer kendisine yüklemişse kanaat ve alçakgönüllülüğünü övünerek söyler. Ulaşılması zor durumları ifade etmek için, avlanmayışı ve ele geçmeme özelliği nedeniyle söz edilir. Anka ayrıca âşk, âşık ve gönül için benzetilen olarak ele alınır. Âşık bazen Anka ile “hem-cenâh” olur, bazen de Anka'ları avlayacak güçte görünür. Anka'nın kanadı âşığın başında sorguç olur.³²

Anka ile ilgili olarak divan şiirinde kullanılan tamlamalar arasında “Kaf-ı Kanâ‘at, Kaf-ı istighnâ” tamlamalarıyla birlikte “‘Ankâ-yı ‘âlî-şân, ‘Ankâ-yı ‘âlî-himmet, ‘Ankâ-yı himmet” gibi tamlamalar da bulunmaktadır. Ayrıca kanaatkârlık ifade etmek için de “‘Ankâ-meşreb, ‘Ankâ-tab‘at” terkipleri kullanılır. “‘Ankâ-yı lâ-mekân” ise, tasavvufta Allah anlamında kullanılmaktadır.³³

Taradığımız divanlarda bulunan Anka ve Anka ile ilgili tamlamaların kullanım sıklığına ilişkin bilgiler şunlardır: ‘*Ankâ*: (Muhibbî: 15; Nâbî ve Hayâlî: 13; Nefî: 7; Fuzûlî ve Nedim: 3; Nâilî, Usûlî ve Bâkî :2 ; Cem Sultan: 1); ‘*Ankâ-yı ‘âlî-şân*: (Nâbî ve Hayâlî:1); *Bâl-i ‘Ankâ*: (Şeyh Galip ve Nefî: 1); *Per-i ‘Ankâ*: (Nâbî ve Nedim: 1); *Şeh-per-i ‘Ankâ*: (Nâbî: 2; Nedim: 1); *Zîr-i ‘Ankâ-yı şükûh*: (Nefî ve Nâilî: 1); ‘*Ankâ-meniş*: (Nedim: 1); ‘*Ankâ-yı ‘âlî-himmet*: (Hayâlî:1); ‘*Ankâ-yı aşk*: (Muhibbî: 2; Hayâlî:1); ‘*Ankâ-yı beyt-i Naat*: (Şeyh Galip: 1); ‘*Ankâ-yı cihân-gîr*: (Şeyh Galip: 1); ‘*Ankâ-yı Çin*: (Şeyh Galip: 1); ‘*Ankâ-yı hakâyık*: (Usûlî: 1); ‘*Ankâ-yı hevâ*: (Şeyhî: 1); ‘*Ankâ-yı inâyet*: (Nâbî:1); ‘*Ankâ-yı Kaf*: (Muhibbi: 4; Hayâlî:1);

³² Pala, a.g.e., s. 36-37; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*, KTB. Yay., Ankara 1987, s. 510.

³³ Devellioglu, a.g.e., s. 43.

'*Ankâ-yı Kûh-ı Kaf*: (Muhibbi: 2); '*Ankâ-yı Kaf-ı kadr*: (Bâkî: 1); '*Anka-yı Kaf-ı lâ-mekan*: (Şeyh Galip: 1); '*Ankâ-yı ma'na*: (Şeyh Galip: 2); '*Ankâ-yı mihr*: (Mesîhî: 1); '*Ankâ-yı sehâ*: (Şeyh Galip: 1); '*Ankâ-yı vahşet*: (Şeyh Galip: 1); '*Beyzâ-i mürğ-i Ankâ*: (Nâbî: 1); '*Cây-geh-i Ankâ*: (Nâbî: 1); '*Dâne-i Ankâ*: (Hayâlî: 1); '*Ejderha-yı Ankâ-per*: (Nefî: 1); '*Ma'na-yı Ankâ*: (Şeyh Galip: 1); '*Kafın Ankâ'sı*: (Muhibbî: 3); '*Mürğ-i Ankâ*: (Şeyh Galip: 2); '*Mürğ-i Ankâ-yı Kaf-ı diger*: (Şeyh Galip: 1); '*Pervâz-ı Ankâ*: (Nefî: 1)

S i m u r g

Kaynaklarda verilen Simurg'la ilgili bilgiler büyük ölçüde Anka için verilen bilgilerle benzerlik göstermektedir. Çünkü Simurg Anka'nın Farsça'daki adıdır. Simurg, Anka adı verilen hayalî büyük bir kuş olarak tanımlanmakta olup Simurg kelimesi de "otuz kuş büyüklüğünde" anlamındadır. Simurg-ı ateşîn-per ve simurg-ı zerrîn-per tamlamaları ise, güneş karşılığı kullanılır.³⁴ Simurg'la ilgili olarak ayrıca mitolojiye göre Kaf dağı'nın arkasında yaşadığına inanılan bir kuş, Anka kuşu, masal kuşu, Zümrüd-i Anka, Ankâ-yı muğrib denilen hayalî bir kuş tanımları verilmektedir.³⁵ Elbruz dağında bulunduğu inanılan Simurg'da her kuştan bir iz bulunduğu için Simurg denilmiştir. Bir başka söylentiye göre Simurg her kuştan bir tüy taşıdığı için vücudu bir kuşlar koleksiyonu gibidir, yüzü insan yüzüne benzer. Farsça'daki diğer adı da Sireng'tir. Simurg'un aslında bir kuşun adı olmayıp Rüstem'i yetiştiren olgun bir kişinin adı olduğu da söylenmektedir.³⁶

İran destanlarında iki simurgdan söz edilir. Bunlardan biri Zal ile Rüstem'i koruyan Simurg, diğeri ise İsfendiyar'ın öldürdüğü dev kuştur. Doğduktan sonra babasının emriyle ıssız bir yere bırakılan Sam'ın oğlu Zal'ı Simurg bulup yuvasına götürerek yetiştirmiştir. Simurg'a gaipten gelen bir ses Zal'ın soyunun gelecekte ünlü olacağını bildirmiştir. İnsan gibi konuşan Simurg Zal'a konuşmayı öğretmiş, sonra da onu babası Sam'a götürmüştür. Simurg ayrılacağı zaman Zal'a tüylerinden birini vermiş ve bir tehlike anında bu tüyün bir kısmını yakmasını söylemiştir. Bu sihirli tüyle çağrılan Simurg, Zal'ın oğlu Rüstem'in doğumu sırasında annesini

³⁴ Ziyâ Şükûn, *Farşça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr*, MEB. Bas., İstanbul 1984, II, 1255-1256.

³⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Bas., İstanbul 1993, III, 22; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1144.

³⁶ Şemsettin Sâmî, *Kamusu'l-A'lâm*, Ankara 1996, IV, 2781; Firdevsî, *Şehnâme* (Çev. Necati Lugal), MEB. Bas., İstanbul 1992, I, 568.

sarhoş ettikten sonra ona böğrünü açmasını söyler. Yaraya iyi gelecek süt ve miskle karıştırılan otu gösterir. Bundan sonra kuşun bir tüyüyle yarayı ovma gerektir. Simurg ikinci ve son kez Rüstem'in İsfendiyar ile savaşı sırasında çağrılır. Rüstem'in ve atı Rahş'ın vücutlarına saplanan okları çıkarır ve onların yaralarını yine tüyleriyle iyileştirir.

İsfendiyar'ın öldürdüğü diğer Simurg ise zararlı bir canavardır. Bir dağ üzerinde yaşar. Uçan bir dağa veya siyah bir buluta benzer. Pençesiyle timsahları, parsları ve fili bile kaldırabilir. Her biri kendisi kadar büyük iki yavrusu vardır. Bunlar uçtukları zaman çok büyük bir gölge meydana getirirler. İsfendiyar Simurg'u her yanına keskin silahlar konulan bir gerdun kullanarak hileyle öldürmüştür.³⁷

Kaynaklarda Türk edebiyatına Simurg efsanesinin bir motif olarak İran edebiyatından geçtiği söylenmekle birlikte bunun pek doğru olmadığı da belirtilmektedir. Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında uzun bir epizot olarak önemli bir yer tutan Simurg'un İslâm'dan önceki Türk kavimleri arasında da yayıldığı tahmin edilmektedir. İslâm-İran edebiyatının eski Türk masalındaki Tuğrul, Alp Kara Kuş vb. adlı kuşun yerine Simurg'u koymuş olabileceği de öne sürülmektedir.³⁸

Simurg'un kimi özelliklerinin yer aldığı beyitlere şu örnekleri verebiliriz:

Gönül şehbâzını Simurg-ı Kafa hem-cenâh eyle

Bu alçaklarda pervâz eyleyen zâg u zegandan geç

(Hayâlî D., G. 38, b. 4, s. 102)

“Gönül doğanını Kaf dağının Simurgu'na doğru kanatlandır, onun gibi yüksekte uçur. Bu alçaklarda uçan karga ve çaylaktan uzaklaş” diyen şair, gönlünü doğana benzetir ve gönül doğanının Kaf dağının Simurg'u gibi yüksekte uçmasını ister. Simurg'un Kaf dağında yaşadığına telmih yapar, gönlünün üstün özelliklere sahip olduğunu ima eder.

Behrâm'ı biçer dest-i celâlindeki şemşîr

Sîmurg'ı kapar dest-i celâlindeki nâvek

(Nedim D., Tarih 5, b. 16, s. 131)

³⁷ V.F. Büchner, *İslâm Ansiklopedisi*, “Simurg” mad., MEB. Bas. , İstanbul 1988, X, 653-654; Şemsettin Sâmî, *a.g.e.*, s. 2781.

³⁸ Abdulkadir İnan, “Türk Folklorunda Simurg ve Garuda”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Bas., Ankara 1987, s. 350-352; Hayrettin İvgin, “Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar”, *Türksoy*, Temmuz, Ankara 2001, I/4, 50-53.

“ Padişahın yüce elindeki kılıç Behrâm'ı biçer. Yüce elindeki ok Simurg'u kapar” diyen Nedim, padişah III. Ahmet'in övgüsünü yapar. Padişah'ın elindeki büyüklük, yücelik gücünü mübalağa ederek anlatır. Padişahın okla Simurg gibi ele geçmesi neredeyse imkânsız görünen bir kuşu vurabileceğini söyler. Simurg'u mübalağa ve övgü amacıyla kullanır.

Şânına nisbet mülûkun şevketi benzer hemân

Peşşenin Simurg'a nisbetle ser ü sâ mânına

(Nedim D., K. 21, b. 31, s. 81)

“Senin şânınla diğer hükümdarların yüceliğinin kıyaslanması sivrisinekle Simurg'un hâlinin kıyaslanmasına benzer” diyen Nedim, övgüsünü yaptığı padişahın diğer padişahlarla yücelik açısından kıyaslanmasının Simurg'la sivrisineğin kıyaslanması gibi olacağını söyler. Simurg'la sivrisine nasıl boy ölçüşemezse seninle de diğer padişahlar boy ölçüşemez, der. Karşılaştırma yaparken Simurg'un üstün özelliklerinden yararlanır. Mübalağa yapar.

Hevâ-yı aşkuñ içre ben kaçurdum Kâfa Sîmurg'ı

Cenâh-ı himmeti ol dem ki mânend-i 'ukâb açdum

(Bâkî D., G. 320, b. 4, s. 298)

“Aşkının hevesi içinde ben Simurg'u Kafa kaçırdım. O an gayret kanadını kartal gibi açtım” diyen Bâkî, aşk hevesi içinde gayret kanadını kartal gibi açıp Simurg'a yönelince Simurg'u Kafa kaçırdığını anlatır. Simurg'un Kaf'da bulunduğu telmih yapar.

Ne çâbük-rahş olur ol Düldül-i Simurg-per elhak

Ki olmuş 'âlem-i fitratda sehmü'l-gayb ile tev'em

(Nefî D., K. 39, b. 27, s. 175)

“O Simurg kanatlı Düldül ne hızlı at olur ki yaradılış âleminde bilinmezlik korkusunun ikizi olmuştur” diyen şair sözünü ettiği atın Simurg kanatlı Düldül gibi olduğunu söyleyerek hızını, çabukluğunu över. Atın hızını övmek amacıyla Simurg'dan yararlanır.

Simurg divan şiirinde Hümâ ve Anka'dan daha az karşımıza çıkar. Daha çok Anka gibi Kaf dağı ile birlikte kullanılır. Ulaşmazlığı, avlanmazlığı, yuvası ve diğer bazı alışılmadık, olağanüstü niteliklerinden dolayı divan şâirleri şiirlerinde övgü amacıyla Simurg'un özelliklerinden söz ederler.

Taradığımız divanlarda bulunan Simurg'la ilgili tamlamalar ve bunların kullanım sıklığı ile ilgili bilgiler şunlardır: *Simurg*: (Hayâlî: 5 ; Nedim: 3; Şeyh Galip, Muhibbî ve Şeyhî: 2; Nefî, Cem Sultan ve Bâkî: 1) ; *Simurg-ı Kaf*: (Nedim:2; Hayâlî: 1) ; *Bâl-i simurg-ı letâfet*: (Şeyh Galip: 1); *Bâl-i simurg-ı ma'ârif*: (Şeyh Galip: 1); *Beççe-i simurg*: (Nedim: 1); *Beççe-i simurg-ı celâl ü câh*: (Nedim: 1); *Düldül-i Simurg-per*: (Nefî: 1); *Simurg-âsâ*: (Nedim: 1); *Simurg-ı çarh*: (Ahmet Paşa: 1); *Simurg-ı ejder-efgen*: (Nedim: 1); *Simurg-ı himmet*: (Şeyhî: 1); *Simurg-ı kadr*: (Necâtî: 1); *Simurg-ı Kaf-ı ma'rîfet*: (Şeyh Galip: 1); *Simurg-ı ma'na*: (Şeyh Galip: 1); *Simurg-ı ruh*: (Usûlî: 1); *Simurg-ı zerrîn-bâl ü per*: (Bâkî: 1); *Simurg-ı zerrîn-pençe-i Kaf-ı mehâbet*: (Nedim: 1); *Simurg-nisbet*: (Fuzûlî: 1)

S o n u ç

Yukarıda verdiğimiz çeşitli kaynaklardan alınmış bilgilerden de anlaşılacağı gibi Hümâ, Anka ve Simurg birçok kültürde yer alan evrensel nitelikli mitolojik kuşlardır. Her kültürde bunlara yüklenen anlam, bunlarla ilgili inanç ve efsaneler bazı farklı özellikler gösterebilmektedir. Elimizdeki bilgilerle divan şiirinde kullanılan Hümâ, Anka ve Simurg'la ilgili kullanımların kökenini ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişiklikleri tam ve net bir şekilde tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte bu kuşlar ve bunlarla ilgili anlatıların İslâmiyet öncesi döneme kadar gittiği, daha sonra İslâm inancı etkisiyle farklı anlam ve motiflerle zenginleştirildiği, divan şiirinde de yeni anlamlar yüklenerek gelenekselleştiği söylenebilir. Divan şairi mitolojik kuşlarla ilgili öğeleri kullanırken mecazlarla özel bir hayal sistemi oluşturup yeni bir şiir dili yaratarak anlatım imkânlarını geliştirmiştir. Divan şairinin başarısı geleneğin kendisine sunduğu hazır malzemeyi yeni bir söyleyiş biçimiyle sunmakta kendini göstermektedir. Sonuçta kökeni neresi olursa olsun divan şiirinde bu öğeler etrafında zengin bir kültür birikimi oluşturulmuştur.

Mitolojik kuşlar Hümâ, Anka ve Simurg'la ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi bu kuşlar ve bunlarla ilgili inanç, efsane ve düşünceler belirli noktalarda kesişmektedir. Bu nedenle söz konusu kuşlarla ilgili benzetme öğeleri, telmihler, hayal ve çağrışımlar da birbirine benzemektedir. Ortak yönleri olağanüstü, ulaşılmaz, alışılmadık özelliklere sahip olma Kaf dağında yaşama olan Hümâ, Anka ve Simurg divan şairleri için övgü malzemesi olarak zengin çağrışım ve hayaller üretmeye uygun öğelerdir. Divan şiirinde Hümâ, Anka ve Simurg kimi

zaman övgüsü yapılan padişah, vezir, sadrazam ya da sevgili, kimi zaman da şairin kendisi daha doğrusu şairliğiyle ilgili olarak karşımıza çıkar.

Padişah, Hümâ, Anka ve Simurg gibi insanlara şans ve mutluluk getiricidir. Gölgesiyle Hümâ gibi insanları korur, şanslarını artırır. Hümâ, Anka ve Simurg'un kanadı ya da tüyleri padişahın eşiğinin süpürgesi olur. Methiyelerde padişah yakalanması, ele geçirilmesi mümkün olmayan Simurg'u okla vurur. Nef'i padişahın, atlarını övdüğü rahşiyyesinde atların Anka kanatlı olduklarını söyler. Mitolojideki kanatlı atlara da gönderme yapar.

Gönül ülkesinin padişahı olan sevgili de Hümâ, Anka ve Simurg gibi ulaşılmazdır. Yüksekten uçar. Saçlarının, zülfünün, perçeminin gölgesi Hümâ gibi baht açıcıdır. Sevgili naz Hümâ'sı'dır. Adı var, kendi yoktur. Gölgesini âşığın üzerine düşürüp onun bahtının açılmasını istemez.

Şaire gelince, onun sanat gücü ulaşamayacak kadar yüksektir. Yeni söyleyişli şiiri, özgün söyleyişleri Anka gibi en uzak yerlere kısa bir süre içinde ulaşır. Şair söz ustalığının doruğundaki Hümâ'dır. Hümâ olmak yetmez şaire; kimi zaman da mana Anka'sı olur. Şair Hümâ, Anka ve Simurg'un gökyüzünün en üst katında olması gibi sanat ve hüner göğünün doruğundadır.

Âşık ise Anka gibi sevgiliyi avlamak ister. Çünkü her gönlün isteği bir sevgili avlamaktır. Âşığın gönlü aşk güvercini olduğunda, sevgili onu avlayan Anka olur. Sevgilinin ateşi, âşığı, Anka'nın kendisini yakmasına benzer biçimde yakar. Ama âşık, Anka'nın küllerinden dirilmesi gibi yeniden dirilir. Âşık, sevgilinin şans getirici Hümâ gölgesi olarak kabul ettiği saçlarının gölgesinin rakibin değil kendisinin üzerine düşmesini ister.

Divan şairi Hümâ, Anka ve Simurg'u daha çok övgü amaçlı söz varlığı içinde kullanmaktadır. Övülen kişilerde, bu kuşlarda olduğu gibi, olağanüstü özellikler olduğu, onların sıradan kimseler olmadıkları, benzetmeler aracılığıyla vurgulanmaktadır. Ancak övgünün dışında telmih ögesi olarak da bu kuşların şiirde söz konusu edildiği görülür. Hümâ'nın gölgesi baht ve talih getirici olma özelliği, yükseklik, değer, devlet ifade etmesi, yaşadığı yerin bilinmeyişi, yuvası, Anka'nın Kaf dağında yaşaması, kanaatin simgesi olması, kemik yiyerek beslenmesi, Rüstem ve Zal ile olan ilişkisi, ulaşılmasının zorluğu gibi temel özellikleri de divan şiirinde telmih ve benzetmelere konu olmuştur.

Erişilmezlik, yücelik ve olağanüstülük gibi özelliklerin ortaya konulmasında Hümâ, Anka ve Simurg'la ilgili anlatılar, inanç ve efsaneler şair

için yararlanılması, zenginleştirilmesi mümkün malzemelerdir. Bu nedenle dolaylı anlatım, çağrışım sanatı olan şiir aracılığıyla divan şairleri okuyucuyu gerçek dünyadan hayal dünyasına götürmek amacıyla olağanüstü özellikleri olan Hümâ, Anka ve Simurg'dan yararlanmışlardır. Ayrıca divan şairi benzetme, niteleme, kuvvetlendirme, durumu ve ruh hâlini yansıtmak amacıyla da bu kuşların kimi özelliklerinden ilham almıştır. Kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte divan şairinin bağlı bulunduğu kültür dairesi içinde bu kuşlar ve bunların özellikleriyle ilgili çeşitli inanış ve efsaneler divan şairince yeniden yorumlanarak zengin çağrışımlı, kendine özgü bir hayal dünyası içinde okuyucuya sunulmuştur. Her şair bu kuşları ortak kullanımın dışında, dünya görüşüne, hayatı ve olayları algılama biçimine göre anlamlandırmıştır.

Divan şairlerinin şiirlerinde sıklıkla kullandıkları mitolojik kuşlar Hümâ, Anka ve Simurg'un divan şiirinde genellikle yukarıda sözünü ettiğimiz ortak çağrışımlarla kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu ortak çağrışımları her şairin kendi söz varlığı içinde farklı hayal ve terkiplerle ifade ettiği örneklerden anlaşılmaktadır. Ortak ve geleneksel olanın dışında şaire özgü kimi hayal, benzetme ve terkiplerin varlığı açıkça görülmektedir.

Taradığımız divanlardan yola çıkarak kullanım sıklığı açısından Hümâ, Anka ve Simurg'u değerlendirdiğimizde divanlarda en çok Hümâ ve Hümâ ile ilgili öğelere yer verildiğini görüyoruz. Hümâ ve ilgili öğeler toplam 264 kez kullanılırken Anka ve Anka ile ilgili öğeler 112 kez, Simurg ve onunla ilgili öğeler ise 36 kez kullanılmıştır. Tamlamaların kullanım sıklığı açısından bakıldığında ise tamlamaların birkaçı dışında büyük bir bölümünün şairlerin kendilerine özgü oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma sonucunda divan şairlerinin sanıldığı ya da genellikle söylendiği gibi ortak malzemeyi aynen kullanmadığı, ortak malzemeyi kullanırken dil ve anlatım bakımından mutlaka kendine özgü buluşlardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca divan şiirinde mitolojik kuşlarla ilgili oldukça zengin malzeme olduğu da görülmektedir. Bu tür belirli ortak malzemelerin şairler tarafından farklı kullanım biçimlerini belirlemeye yönelik metne dayalı çalışmalar şairlerin dil ve üslûp özelliklerinin tespitine katkıda bulunacak çalışmalardır. Mitolojinin divan şiirindeki yeri, mitolojik motiflerin divan şiirinde uğradığı değişim ve dönüşümler, şairlerin mitolojik motifleri algılama biçimleri, bilinen motiflerle yeni çağrışımlar yakalayarak anlatımı zenginleştirme, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için materyal sağlama gibi pek çok özelliğin ortaya konulabilmesi için bu tür çalışmalar önemli katkı sağlayacaktır.

Çalışmada Yararlanılan Divanlar Kaynakçası:

- Ak, Coşkun, *Muhibbî Divanı*, KTB. Yay., Ankara 1987.
- Akkuş, Metin, *Neft Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- Akyüz, Kenan; Beken, Süheyl; Yüksel, Sedit; Cunbur, Müjgan, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Divanı*, C. 1-2, MEB. Bas., İstanbul 1997.
- Ersoylu, İ. Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, AKDITYK, TDK. Yay., Ankara 1989.
- İpekten, Haluk, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- İsen, Mustafa, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- İsen, Mustafa; Kurnaz, Cemal, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Gâlip Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1994.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divanı* (Tenkitli Basım), AKDITYK. TDK. Yay., Ankara 1994.
- Macit, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Mengi, Mine, *Mesîhî Divanı*, AKDITYK. Yay., Ankara 1995.
- Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- Tarlan, Ali Nihat, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necâtî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.

“Mythological Birds of the Classical Ottoman Poetry:
HUMA, ANKA AND SIMURG”

Abstract

The mythology holds very important place among the sources of divan poetry. Despite this, it is yet to be studied closely. Its importance deserves further studies which will certainly help understand and comprehend the Ottoman classical poetry better. In this paper the three mythological birds namely Hüma, Anka, and Simurg and their usage were examined. In order to do so, some couplets chosen and used from various divans.

Keywords

Keywords: Hüma, Anka, Simurg, The Classical Ottoman Poetry, mythology, birds.

